
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

Checked 2012

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M965 विषय धर्मशास्त्र

नाव. ऋषिपंचमीपूजा (मुद्रित)

लेखक/लिपीकार

पृष्ठ 23 काळ इस. 1921 पूर्ण/अपूर्ण

M-965

अथ ऋषिपंचमीपूजा सार्थकथा च॥

किंमत ४ आणे.

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथभाद्रपदशुक्लपंचम्यामृषिपंचमीव्रतम् ॥ तच्चमध्या
ह्नव्यापिन्यांकार्यम् ॥ तथाचमाधवीयेहारीतः ॥ पूजाव्रतेषुसर्वेषुमध्याह्नव्यापि
नीतिथिः ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तावव्याप्तौवापूर्वविद्धायांकार्यम् इति मदनरत्नात् ॥
प्राप्यभाद्रपदेमासिशुक्लपक्षस्यपंचमीम् ॥ तस्यांमध्याह्नसमयेनद्यादौविमलेजले ॥
अपामार्गस्यकाष्ठैश्चह्यष्टोत्तरशतोन्मितैः ॥ अथवासप्तभिःकार्यंदंतधावनमादितः ॥
तत्रमंत्रः ॥ मुखदुर्गंधिनाशायदंतानांचविशुद्धये ॥ ष्ठीवनायचगात्राणांकुर्वेहंदं
तधावनं ॥ अनेनदंतान्संशोध्यस्नायान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥ नद्यादिकेतदास्नात्वा
कृत्वानियममेवच ॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्याशूद्रावापिवरानने ॥ कृत्वानैमित्तिकंक
र्मगत्वानिजगृहंपुनः ॥ वेदींसम्यक्प्रकुर्वीतगोमयेनोपलेपिताम् ॥ रंगवल्लीसमा
युक्तेसर्वतोभद्रमंडले ॥ अव्रणंसजलंकुंभंताम्रंमृन्मयमेववा ॥ संस्थाप्यवस्त्रसंयुक्तं
कंठदेशेसुशोभितम् ॥ पंचरत्नसमायुक्तंफलगंधाक्षतैर्युतम् ॥ सहिरण्यंसमासाद्य
ताम्रेणपटलेनवा ॥ वंशमृन्मयपात्रेणयवपूर्णेनचैवहि ॥ आच्छादयेत्तंचैलेनलिखे

दष्टदलंततः ॥ तत्रसप्तऋषीन्दिव्यान्भक्तियुक्तःप्रपूजयेत् ॥ इतिव्रतविधिः ॥
अथपंचगव्यमेलनप्रकारः ॥ ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य श्रीपर
मेश्वर० ब्रह्मकूर्चहोमविधिनापंचगव्यमेलनमहंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ताम्रपात्रे ॥
गायत्र्यागाथिनोविश्वामित्रःसवितागायत्री ॥ गोमूत्रप्रक्षेपणेविनियोगः ॥ ॐत
त्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥धियोयोनःप्रचोदयात् ॥ गंधद्वारेत्यस्यानंदः श्री
रनुष्टुप् ॥ गोमयप्रक्षेप० ॥ गंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं ॥ ईश्वरींसर्वभूता
नांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ आप्यायस्वेत्यस्यगौतमःसोमोगायत्री ॥ पयःप्रक्षेपणे० ॥
ॐआप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यं ॥ भवावाजस्यसंगथे ॥ दधिक्राव्णोवा
मदेवोदधिक्रावानुष्टुप् ॥ दधिप्रक्षेप० ॥ ॐ दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवा
जिनः॥सुरभिनोमुखाकरत्प्रणआयूंषितारिषत् ॥ शुक्रमसिज्योतिरसितेजोसि ॥
घृतं ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यां॥ इतिकुशोदकं॥ आ
पोहिष्ठेतितिसृणामांबरीषः सिंधुद्वीपआपोगायत्री ॥ पंचगव्यालोडनेविनि० ॥ ॐ

आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमोरसस्त
स्यभाजयतेहनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥
आपोजनयथाचनः ॥ इतिऋक्त्रयेणप्रणवेनवातेनैवयज्ञियकाष्ठेननिर्मथ्य ॥
पंचगव्यंसंपाद्यप्राशयेत् ॥ स्त्रीशूद्राणांतुतूष्णीमेवपंचगव्यमेलनम् ॥ इतिपंच
गव्यविधिः ॥ अथऋषिपंचमीव्रतांगत्वेनस्नानविधिः ॥ तत्रप्रातःस्नात्वानि
त्यक्रियांकृत्वामध्याह्नेनद्यादौगत्वा देशकालौसंकीर्त्य मयाइहजन्मनिजन्मां
तरेच ज्ञानतोऽज्ञानतोवा रजस्वलावस्थायांकृतसंपर्कजनितदोषस्यपरिहारार्थं अरुं
धतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिप्रीतिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अंगीकृतर्षिपंचमीव्र
तांगभूतंदंतधावनपूर्वकंभस्मगोमयमृत्तिकातिलामलककल्कस्नानपूर्वकंगंगास्ना
नमहंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांच
मेधांचत्वंनोदेहिवनस्पते ॥ इतिवनस्पतिंसंप्रार्थ्य॥दंतधावनमंत्रः ॥ मुखदुर्गंधि
नाशायदंतानांचविशुद्धये ॥ ष्ठीवनायचगात्राणांकुर्वेहंदंतधावनं ॥ इतिअष्टोत्त

रशतशलाकाभिःसप्तशलाकाभिर्वादंतधावनंकुर्यात् ॥ भस्मादाय ॥ अग्नित्रयस
मुद्भूतारुद्रेणाप्युररीकृता ॥ अतस्त्वांधारयिष्येहंभूतेभूतिप्रदाभव ॥ इतिसर्वांगेवि
लिप्यजलेस्नात्वा ॥ गोमयमादाय ॥ अग्रमग्रंचरंतीनामोषधीनांवनेवने ॥ तासा
मृषभपत्नीनांपवित्रंकायशोधनं ॥ तन्मेरोगांश्चशोकांश्चनुदगोमयसर्वदा ॥ इति
सर्वांगेविलिप्यस्नात्वा ॥ मृत्तिकामादाय ॥ अश्वक्रांतेरथक्रांतेविष्णुक्रांतेवसुं
धरे ॥ शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांपदेपदे ॥ इतिसर्वांगेविलिप्यस्नात्वा ॥ (अनं
तरंतिलामलककल्कंसर्वांगेविलिप्यस्नात्वा ॥ गंगागंगेतियोब्रूयाद्योजनानांश
तैरपि ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंसगच्छति ॥ इतिगंगांस्तुत्वास्नात्वाच
गंधाद्युपचारैःतीर्थंसंपूज्य ॥ श्रीकश्यपायनमःइदमर्घ्यंसमर्पयामिइत्यादिसर्वऋ
षिभ्योगंधाक्षतपुष्पफलद्रव्ययुतान्यर्घ्याणिदद्यात् ॥) इतिस्नानविधिः ॥ ॥
ततोगृहंगत्वानवेशुद्धेवाससीपरिधायपूजास्थानमागत्यपंचगव्यंप्राशयेत् ॥ तद्य
था ॥ देशकालौसंकीर्त्यशरीरशुद्ध्यर्थंपंचगव्यप्राशनंमहंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥

यत्त्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्ठतिमामके ॥ प्राशनात्पंचगव्यस्यदहत्वग्निरिवेंधनम् ॥
इतिपठित्वापंचगव्यंप्राशयेत् ॥ ॥ ततःपूजाविधिः ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥
मयाइहजन्मनिजन्मांतरेचज्ञानतोऽज्ञानतोवारजस्वलावस्थायांकृतसंपर्कजनित
दोषपरिहारार्थंअरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तर्षिप्रीतिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रति
वार्षिकविहितंयथाज्ञानेनयथामीलितोपचारद्रव्यैर्ध्यानावाहनाद्युपचारैः ऋषिपूज
नमहंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंमहागणपतिपूजनंआसनादिकलशारा
धनंघंटार्चनंचकरिष्ये ॥ वक्रतुंडमहाकायसूर्य० इतिगणेशंध्यात्वा महागणपतये
नमः इतिनाममंत्रेणआवाहनाद्युपचारैःपूजयेत् ॥ततः॥ अपसर्पंतुतेभूतायेभूता
भूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्तेगच्छंतुशिवाज्ञया ॥ इत्यासनविधिंकृत्वा॥
कलशस्यमुखेविष्णुरितिकलशंसंपूज्य ॥ आगमार्थंतुदेवानां०इतिघंटांसंपूज्य ॥
घंटानादंकृत्वा ॥ अपवित्रःपवित्रो० इतिपूजाद्रव्याणिसंप्रोक्ष्यात्मानंचप्रोक्षेत् ॥
अथध्यानं ॥ ॥ मूर्तंब्रह्मण्यदेवस्यब्रह्मणस्तेजउत्तमम् ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशमृषिवृ

दंविचिंतये ॥ अरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिभ्योनमः ॥ ध्यायामि ॥ (इति
ध्यात्वा॥ अक्षतपुंजस्थापितचतुरंगुलदर्भग्रंथिषुपूगीफलेषुवापृथक्पृथगावाहनंकु
र्यात् ॥ तद्यथा ॥) कश्यपःसर्वलोकेशःसर्वदेवेषुसंस्थितः ॥ नराणांपापनाशाय
ऋषिरूपेणतिष्ठति ॥ श्रीकश्यपायनमः कश्यपंआवाहयामि ॥ १ ॥ अत्रयेचन
मस्तुभ्यंसर्वभूतहितैषिणे ॥ तपोरूपायसत्यायब्रह्मणेमिततेजसे ॥ अत्रयेनमः
अत्रिंआवाहयामि ॥२॥ भरद्वाजनमस्तुभ्यंसदाध्यानपरायण ॥ महाजटिलध
र्मात्मापापंहरतुमेसदा ॥ भरद्वाजायनमः भरद्वाजंआवाहयामि ॥ ३ ॥ विश्वा
मित्रनमस्तुभ्यंबलिंमखमहाव्रतं ॥ अध्यक्षीकृतगायत्रीतपोरूपेणसंस्थितम् ॥
विश्वामित्रायनमः विश्वामित्रंआवाहयामि ॥ ४ ॥ गौतमःसर्वभूतानामृषीणांच
महाप्रियः ॥ श्रौतानांकर्मणांचैवसंप्रदायप्रवर्तकः ॥ गौतमायनमः गौतममावा
हयामि ॥ ५ ॥ जमदग्निर्महातेजास्तपसाज्वलितप्रभः ॥ लोकेषुसर्वसिद्ध्यर्थंसर्व
पापनिवर्तकः ॥ जमदग्नयेनमः जमदग्निं आवाहयामि ॥ ६ ॥ नमस्तुभ्यंव

सिष्ठायलोकानांवरदायच ॥ सर्वपापप्रणाशायसूर्यान्वयहितैषिणे ॥ वसिष्ठायन
मःवसिष्ठमावाहयामि ॥७॥ अरुंधतिनमस्तुभ्यंमहापापप्रणाशिनि ॥ पतिव्रता
नांसर्वासांधर्मशीलप्रवर्तके ॥ अरुंधत्यैनमः अरुंधतीं आवाहयामि ॥ (एवं
पृथक्पृथक्आवाहयेत् ॥ अथवाएकमंत्रेणसर्वेषामावाहनंकुर्यात् ॥ समंत्रश्चेत्थं)
आगच्छंतुमहाभागाश्चतुर्वेदपरायणाः॥ यावद्व्रतमिदंकुर्वेकृपयाभवतामहं॥ अरुं
धतीसहितक० ॥ आवाहयामि ॥ ऋग्यजुःसामवेदानांस्वरूपेभ्योनमोनमः ॥
पुराणपुरुषेभ्योहिदेवर्षिभ्योनमोनमः ॥ अरुंधतीसहितक० ॥ आसनार्थेअक्षता
न्स० ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तंपाद्यंगृह्णंतुभोद्विजाः ॥ प्रसादंकुरुतप्रीतास्तुष्टाःसंतुस
दामम ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ पादयोःपाद्यंस० ॥ नभस्येशुक्लपंचम्यामर्चिता
ऋषिसत्तमाः ॥ ददंतुपापंमेसर्वेगृह्णंत्वर्घ्यंनमोनमः ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥
अर्घ्यंस० ॥ लोकानांतुष्टिकर्तारोयूयंसर्वेतपोधनाः ॥ नमोवोधर्मविज्ञेभ्योमहर्षि
भ्योनमोनमः ॥ अरुंधतीसहितक० ॥ आचमनीयंस० ॥ दध्याज्यमधुसंयुक्तंमधु

पर्कंमयाहृतं ॥ गृह्णंतुसर्वलोकानांगुरवस्तत्वचिंतकाः॥अरुं०कश्य०॥मधुपर्कंस०॥
मंदाकिनीगौतमीचयमुनाचसरस्वती ॥ कृष्णाचनर्मदातापीताभ्यःस्नानीयमा
हृतम् ॥ अरुंधतीसहितक०मलापकर्षस्नानंस० ॥ कामधेनुसमुद्भूतंदुग्धंचामृतमु
त्तमं ॥ स्नानार्थमाहृतंभक्त्यागृह्णंतुऋषयःशुभाः ॥ अरुंधतीसहितक० ॥ पयःस्ना
नंस० पयःस्नानानंतरंशुद्धोदकस्नानंस० ॥ सर्वोपचारार्थेअक्षतान्स० ॥ ऋषय
श्चमयादध्नास्नपनंक्रियतेचवः॥गृह्णंतुभक्त्यादत्तंमेप्रसन्नाश्चभवंतुवै ॥ अरुंधतीस
हितक० दधिस्नानंस० दधिस्नाना० शुद्धोदकस्नानंस० ॥ सर्वोपचारार्थेअक्षता
न्स० ॥ सर्पिषाविप्रवर्याश्चस्नपनंक्रियतेचवः ॥ आज्यंपवित्रंपरमंस्नानार्थेप्रतिगृ
ह्यतां ॥ अरुंधती० कश्य० घृतस्नानंस० घृतस्नाना० शुद्धोदकस्नानंस० ॥
सर्वोपचारार्थेअक्षतान्० सर्वौषधिरसंशुद्धंपीयूषसदृशंमधु॥ स्नानार्थंवःप्रयच्छा ॥ ४ ॥
मिगृह्णंतुमुनयःसदा ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ मधुस्नानंस० ॥ मधुस्नानानं० ॥
सर्वोप० अक्षतान्स० ॥ इक्षुरससमुत्पन्नां शर्करांमधुरांहिवः ॥ स्नानार्थंचप्रयच्छा

मिगृह्णंतुमुनयःसदा ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ शर्करास्नानंस० ॥ शर्करास्नाना
नं० ॥ सर्वोपचारार्थेअक्षतान्स० ॥ सुगंधद्रव्यसंयुक्तंपवित्रंविमलंजलं ॥ स्नाना
र्थंतुमयानीतंऋषयःप्रतिगृह्यतां॥अरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तर्षिभ्योनमः ॥गंधो
दकस्नानंस० गंधोदकस्नानानंतरंशुद्धोदकस्नानंस० ॥ स्नानानंतरमाचमनीयंस०
अरुंधतीस०कश्यपादिस० वस्त्रोपवस्त्रार्थेअक्षतान्स० ॥ अरुंधतीस०यज्ञोपवीतार्थे
अक्षतान्स० ॥अरुंधतीस०॥विलेपनार्थेचंदनंसम० ॥ अरुंध०अलंकारार्थेअक्षता
न्स० ॥ अरुंधतीस० पूजार्थेपुष्पंस० ॥ अरुं०धूपंस० ॥ अरुंधतीस० दीपं० ॥
अरुंधतीस०नैवेद्यार्थेपंचामृतशेषनैवेद्यंस०॥नैवेद्यात्पूर्वमाचमनीयंस० ॥ प्राणाय
नमः० ॥६॥ उत्तरापोशनंस० ॥ हस्तप्रक्षालनंस० ॥ मुखप्रक्षालनंस० ॥ अरुंधती
स०करोद्वर्तनार्थेचंदनंस० ॥ अरुंध०मुखवासार्थेपूगीफलतांबूलंस० ॥ अरुंधती०
दक्षिणांस० ॥ अरुंधती०मंत्रपुष्पंस०॥नमस्करोमि ॥ निर्माल्यंउत्तरेविसृजेत् ॥
शिवमहिम्नःस्तोत्रेणमहाभिषेकंकुर्यात् ॥ ॥ महिम्नःपारंते०॥मंदाकिन्याःसमानी

तंयमुनागौतमीजलं ॥ कृष्णाचनर्मदातापीताभ्यःस्नानार्थमाहृतं ॥ अरुंधतीस० कश्यपादि० ॥ महाभिषेकस्नानंसमर्पयामि ॥ महाभिषेकस्नानानंतरंआचमनीयंस० ॥ सर्वेनित्यंतपोनिष्ठाब्रह्मज्ञाःसत्यवादिनः ॥ वस्त्राणिप्रतिगृह्णंतुमुक्तिदाःसंतुमेसदा ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ वस्त्रोपवस्त्रार्थेंकार्पासवस्त्राणिसम०॥आचमनीयंसमर्पयामि ॥ नानामंत्रैःसमायुक्तंत्रिगुणंब्रह्मसूत्रकं ॥ प्रत्येकंचप्रयच्छामिऋषयःप्रतिगृह्यताम् ॥ कश्यपादिसप्तऋषिभ्यो०यज्ञोपवीतानिस० ॥ आचमनंस० ॥ कुंकुमागुरुकर्पूरसुगंधैर्मिश्रितंशुभम्॥गंधाढ्यंचंदनंदिव्यंगृह्णंतुऋषिसत्तमाः॥अरुंधतीस० कश्यपादि० ॥ विलेपनार्थेचंदनंसम० ॥ शुभ्राक्षताश्चसंपूर्णाःप्रक्षाल्यचनियोजिताः ॥ शोभायैवोमयादत्तागृह्णीध्वंमुनिसत्तमाः ॥ अरुंधतीसहितकश्यपादि० अक्षतान्स० ॥ नवरत्नादिभिर्बद्धांसौवर्णेनचतंतुभिः ॥ निर्मितांकंचुकींभक्त्यागृहाणपरमेश्वरि ॥ अरुंधत्यैन०कंचुकींसम० ॥ मांगल्यतंतुमणिभिर्मुक्तैश्चैवविराजितं ॥ कंठसूत्रंभूषणार्थेंदेवित्वंप्रतिगृह्यतां ॥ अरुंधत्यैनमः० कंठसूत्रं

स० ॥ ताडपत्राणिदिव्यानिविचित्राणिशुभानिच ॥ कराभरणयुक्तानिमातस्त्वंप्र
तिगृह्यतां ॥ अरुंधत्यैन० ताडपत्रंहस्ताभरणानिचसम० ॥ हरिद्रारंजितेदेविसुख
सौभाग्यदायिनि ॥ हरिद्रांतेप्रदास्यामिगृहाणपरमेश्वरि ॥ अरुंधत्यैनमः हरिद्रां
सम० ॥ कुंकुमंकामदंदिव्यंकामिनीकामसंभवं ॥ कुंकुमेनार्चितेदेविसौभाग्यार्थं
प्रगृह्यतां ॥ अरुंधत्यै० कुंकुमंसम० ॥ सुनीलभ्रमराभासंकज्जलंनेत्रमंडनं ॥ मया
दत्तमिदंभक्त्याकज्जलंप्रतिगृह्यतां ॥ अरुंधत्यै० कज्जलंस० ॥ विद्युत्कृशानुसं
काशंजपाकुसुमसन्निभं ॥ सिंदूरंचप्रदास्यामिसौभाग्यंदेहिमेचिरं ॥ अरुंधत्यै० ॥
सिंदूरंस० ॥ स्वभावसुंदरांगीत्वंनानारत्नयुतानिते ॥ भूषणानिप्रदास्यामिदेवतु
ष्ट्याप्रगृह्यतां ॥ अरुंधत्यैनमःआभरणानिस० ॥ नानासुगंधिकंद्रव्यंचूर्णीकृत्यप्रय
त्नतः ॥ ददामिवोमुनिश्रेष्ठास्तुष्टाःसंतःप्रगृह्यतां ॥ अरुंधतीस० नानापरिमलद्रव्यं
सम० ॥ मालतीचंपकादीनितुलस्यादीनिवैद्विजाः ॥ मयाहृतानिपुष्पाणिपू
जार्थंप्रतिगृह्यताम् ॥ अरुंधतीस० पुष्पाणिस० ॥ ॥ अथपत्रीपूजा ॥ कश्य

पायनमः मुनिपत्रंस० ॥ अत्रये वटपत्रंस० ॥ भरद्वाजाय० अश्वत्थपत्रंस०॥ वि
श्वामित्राय० अर्कपत्रंस० ॥ गौतमाय० अपामार्गपत्रं०॥जमदग्नये० ताडपत्रंस०॥
वसिष्ठाय० केतकीपत्रंस० ॥ अरुंधत्यैन० नानाविधपत्राणिस० ॥ ॥ अथत
थैवनामपूजा ॥ कश्यपायनमः॥ अत्रयेन० ॥ भरद्वाजाय० ॥ विश्वामित्राय० ॥
गौतमाय० ॥ जमदग्नयेन० ॥ वसिष्ठाय० ॥ अरुंधत्यैनमः ॥ वनस्पतिरसोद्भू
तोगंधाढ्यःसुमनोहरः॥ आघ्रेयःसर्वदेवानांधूपोयंप्रतिगृह्यतां ॥ अरुंधतीस० ॥
धूपंस० ॥ साज्यंचवर्तिसंयुक्तंवह्निनायोजितंमया॥ दीपंगृह्णंतुविप्रेशास्त्रैलोक्यति
मिरापहम् ॥ अरुंधतीस० ॥ दीपंस०॥ नानापक्वान्नसंयुक्तंरसैःषड्भिःसमन्वितं ॥
गृह्णंतुऋषयःसर्वेमयानैवेद्यमर्पितम्॥ नीवारैश्चैवश्यामाकैर्नानाशाकादिभिर्युतम्॥
लेह्यपेयसमायुक्तंनैवेद्यंप्रतिगृह्यताम् ॥ अरुंधतीस० ॥ अमुकनैवेद्यंस० ॥ नैवे
द्यात्पूर्वमाचमनीयंस० ॥ प्राणायनमः ॥ ६ ॥ मध्येप्राशनार्थेपानीयंस०॥ पुनः
प्राणायनमः ॥६॥ उत्तरापोशनंस०॥ हस्तप्रक्षालनंस० ॥ मुखप्रक्षालनंस० आ

चमनीयंसमर्पयामि ॥ करोद्वर्तनार्थेचंदनंस० ॥ नमोवेदविदःश्रेष्ठाऋषयःसूर्यस
न्निभाः ॥ गृह्णंत्विदंफलंतुष्टामयादत्तंहिभक्तितः ॥ अरुंधतीसहि० ॥ फलंस० ॥
पूगीफलंमहद्दिव्यंनागवल्यादलैर्युतं ॥ कर्पूरैलासमायुक्तंतांबूलंप्रतिगृह्यतां ॥
अरुंधतीस० ॥ तांबूलंस० ॥ हिरण्यगर्भग० ॥ अरुंधतीस० ॥ सुवर्णपुष्पदक्षिणां
स० ॥ चक्षुर्दंसर्वलोकानांतिमिरस्यनिवारणं ॥ महादीपंप्रयच्छामिसप्तर्षीन्प्रति
वैशुभं ॥ चंद्रादित्यौच० ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ महानीराजनदीपंसमर्पया
मि ॥ कर्पूरदीपंचसम० ॥ नमोस्तुऋषिवृंदेभ्योदेवर्षिभ्योनमोनमः ॥ सर्वपापहरे
भ्योहिवेदविद्भ्योनमोनमः ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ नमस्कारान्स० ॥ यानिका
निचपापानिब्रह्महत्यासमानिच ॥ तानितानिविनश्यंतिप्रदक्षिणपदेपदे ॥ अरुंध
तीसहितकश्य० ॥ प्रदक्षिणांसम० ॥ एतेसप्तर्षयःसर्वेभक्त्यासंपूजितामया ॥ सर्व
पापंव्यपोहंतुपुष्पंगृह्णंतुचोत्तमं ॥ अरुंधतीसहितकश्य० ॥ मंत्रपुष्पंस० ॥ एतेसप्तर्ष
यःसर्वेभक्त्यासंपूजितामया ॥ सर्वंपापंव्यपोहंतुज्ञानतोऽज्ञानतःकृतम् ॥ येषांप्रभा

वेणदिवौकसश्च महाप्रभावास्तपसोबलेन॥ लोकत्रयारिष्टविनाशकानांपूर्णांस्त्वृषी
णामियमल्पपूजा ॥ अरुंधतीसहितक०॥ प्रार्थनापुष्पंस० ॥अथार्घ्यदानम् ॥ ॥
पूजासांगतासिद्ध्यर्थं अरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तर्षिभ्योऽर्घ्यप्रदानंकरिष्ये ॥
इतिसंकल्प्य ॥ गंधाक्षतपुष्पफलहिरण्ययुतान्यर्घ्याणिदद्यात् ॥ कश्यपायनमःइद
मर्घ्यंसमर्पयामि ॥ अत्रये० इदमर्घ्यंस० ॥ भरद्वाजाय० इदमर्घ्यंस० ॥ विश्वामि
त्राय० इदमर्घ्यंस० ॥ गौतमाय० इदमर्घ्यंस० ॥ जमदग्नये० इदमर्घ्यंस० ॥
वसिष्ठाय० इदमर्घ्यं० ॥ अरुंधत्यैन० इदमर्घ्यंस०॥ यस्यस्मृत्या० ॥ अनेनयथा
ज्ञानेनकृतपूजनेनअरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिदेवताःप्रीयंतांनमम ॥ तत्स
द्ब्रह्मा० ॥ अद्यपूर्वोच्चरित० कृतायाःपूजायाःसांगतासिद्ध्यर्थंब्राह्मणायवायनप्र
दानमहंकरिष्ये ॥ तथाचब्राह्मणपूजनकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ ब्राह्मणमासन
पाद्यादिभिःसंपूज्य ॥ वायनमंत्रः ॥ वायनंफलसंयुक्तंसघृतंदक्षिणान्वितम् ॥
द्विजवर्यायदास्यामिव्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ भवंतःप्रतिगृह्णंतुज्योतीरूपास्तपोधनाः ॥

उभयोस्तारकाःसंतुवायनस्यप्रदानतः ॥ इदंअमुकवायनप्रदानंसदक्षिणाकंसतां
बूलंअमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददे प्रतिगृह्यताम् ॥ ब्राह्मणः प्रतिगृह्णामी
तिवदेत् ॥ अनेनअरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिदेवताःप्रीयंताम् ॥ ततःकथां
श्रुत्वा उत्तरपूजनंकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ अद्यपूर्वोच्चरित० ॥ अरुंधतीसहितक
श्यपादिसप्तर्षीणांगंधाद्युपचारैरुत्तरपूजनंकरिष्ये ॥ अरुंधतीसहितकश्यपादिऋ
षिभ्योनमःगंधंसमर्पयामीत्यादिमंत्रपुष्पांजल्यंतंसंपूज्य ॥ न्यूनातिरिक्तकर्मा
णिमयायानिकृतानिच ॥ क्षमध्वंतानिसर्वाणियूयंसर्वेतपोधनाः ॥ इतिसंप्रा
र्थ्य॥अनेनउत्तराराधनेनअरुंधतीसहितकश्यपादिसप्तऋषिदेवताःप्रीयंतांनमम॥
तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु॥ यांतुचर्षिगणाःसर्वेपूजामादायमत्कृतां॥ इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं
पुनरागमनायच ॥ इतिऋष्युपर्यक्षतान्निक्षिप्यविसर्जनंकुर्यात् ॥ इतिपूजा ॥

श्री ॥ नैमिषारण्यांत सूत ब्रह्मांडपुराण सांगूं लागले. ते एके दिवशीं शौनकादिकांस ह्मणाले; हे ऋषिहो, ब्रह्मदेवानें नानाप्रकारचीं व्रतें सांगितलीं तीं ऐकून सिताश्वराजा ब्रह्मदेवाला ह्मणाला; हे सर्व देवांच्या ईशा भगवन् ब्रह्मदेवा, तुह्मांपासून मीं पुष्कळ व्रतें ऐकिलीं, आतां सर्व पापांचा नाश करणारें असें व्रत मला कृपा करून सांगा ॥१॥ राजाचा प्रश्न ऐकून ब्रह्मदेव

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ हेमाद्रौब्रह्मांडे ॥ सिताश्वउवाच ॥ श्रुतानि देवदेवेशव्रतानिसुबहूनिच ॥ सांप्रतंमेसमाचक्ष्वव्रतंपापप्रणाशनं ॥१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिव्रतानामुत्तमंव्रतं ॥ ऋषिपंचमीतिविख्यातंसर्वपापहरंपरं ॥ २ ॥ येनचीर्णेनराजेंद्रनरकंनैवपश्यति ॥ अत्रैवोदाहरिष्यामिइतिहासंपुरातनम् ॥ ३ ॥ ॥ ॥

ह्मणाला; राजा, सांगतों ऐक, सर्व व्रतांत उत्तम व सर्व पापांचा नाश करणारें असें ऋषिपंचमी-नामक एक प्रसिद्ध व्रत आहे ॥२॥ हे राजा, त्या व्रताच्या आचरणानें व्रतकर्त्याला नरकाचें दर्शन देखील होत नाहीं. याविषयीं मी तुला एक प्राचीन इतिहास सांगतों ॥ ३ ॥ ॥

विदर्भदेशांत उत्तंक नांवाचा एक श्रेष्ठ ब्राह्मण राहत होता,व त्याची सुशीला नांवाची मोठी पतिव्रता अशी स्त्री होती ॥४॥ तिला एक मुलगी आणि एक मुलगा अशीं दोन अपत्यें झालीं. पुत्राचें नांव सुविभूषण असें ठेविलें होतें. पुढें त्याचा यथाविधि व्रतबंध केला. नंतर त्याच्या त्या पुत्रानें ऋग्वेदादि चार वेदांचें, व्याकरण, ज्योतिष इत्यादि वेदांगें, पदें, क्रम इत्यादि

वैदर्भेतुद्विजवरउत्तंकोनामनामतः ॥ तस्यभार्यासुशीलेतिपतिव्रतपराय
णा ॥४॥ तस्याअपत्ययुगलंपुत्रोहिसुविभूषणः ॥ अधीतवान्सुतस्तस्य
वेदान्सांगपदक्रमान् ॥ ५ ॥ समानेचकुलेतेनसुताचापिविवाहिता ॥
विवाहितैवसादैवाद्वैधव्यंप्रापसत्तम ॥ ६ ॥ सतीत्वंपालयंतीसाआस्तेनि
जपितुर्गृहे ॥ तस्यादुःखेनसंतप्तःसुतंसंस्थाप्यवेश्मनि ॥ ७ ॥ ॥

विकृति यांसहवर्तमान उत्तमप्रकारें अध्ययन केलें ॥५॥ नंतर त्या उत्तंकानें आपल्या बरोबरीचा कुलीन असा ब्राह्मण पाहून त्यास आपली कन्या यथाविधि विवाह करून दिली. पण हे राजा, तिच्या दुर्दैवानें तिला लौकरच वैधव्य प्राप्त झालें ॥६॥ मग ती उत्तंकाची कन्या विधवा, पतिव्रतेला उचित अशा धर्माचा स्वीकार करून आपल्या बापाच्या घरीं राहूं लागली.

तेव्हां तो उत्तंक ब्राह्मण त्या आपल्या विधवा कन्येच्या दुःखानें भाजून गेला. याकरितां पुत्राला घरांत ठेवून ॥७॥ तो ब्राह्मणश्रेष्ठ उत्तंक आपली स्त्री व ती विधवा कन्या यांस बरोबर घेऊन गंगातीरीं अरण्यांत गेला आणि तेथें राहून शिष्यांला वेद पढवूं लागला ॥८॥ आणि त्याची ती विधवा कन्या नेहमीं आपल्या बापाची प्रेमपूर्वक सेवा करीत असे. एके दिवशीं

गंगातीरवनंप्राप्तःसकलत्रस्तयासह ॥ सतत्राध्यापयामासशिष्यान्वेदं द्विजोत्तमः ॥ ८ ॥ सुताचकुरुतेतस्यापितुःशुश्रूषणंपरं ॥ पितुःशुश्रूषणंकृत्वापरिश्रांताकदाचन ॥ निशीथेकिलसंसुप्ताकृमिराशिरजायत ॥ तथाविधांचतांदृष्ट्वाविवस्त्रांप्रस्तरेस्थितां ॥ शिष्यानिवेदयामासुस्तन्मातुःकरुणान्विताः ॥ १० ॥ ॥ ॥

ती पित्याची सेवा करून अत्यंत श्रांत होऊन मध्यरात्रीच्या सुमारास दगडावर निजली; तों असा कांहीं विलक्षण चमत्कार झाला कीं, अंगावरचें वस्त्र नाहींसें होऊन तिचा देह एक किड्यांची रास झाली ॥ ९ ॥ त्याचे शिष्य आपआपला पाठ घोकीत होते, त्या मुलीची ती अवस्था पाहून त्यांला मोठी दया आली, त्यांनीं हें वर्तमान तिच्या आईला कळविलें ॥ १० ॥

शिष्य ह्मणाले; आई, हा काय चमत्कार झाला हें आह्मांला ठाऊक नाहीं ती तुमची कन्या देवीसारखी पवित्र आमच्या समक्ष त्या शिळेवर निजली होती. तेथें एकाएकीं ती किड्यांची रास झाली असें सांप्रत दिसत आहे ॥११॥ उत्तंकाची स्त्री शिष्यांनीं वर्तमान सांगितलेलें ऐकून जणूं काय वज्रपात झाला असें वाटून भ्रमिष्टासारखी होऊन ती तत्काळ आपली मुलगी ज्या

नजानीमोवयंकिंचिद्देवींसाध्वींतथाविधां ॥ कृमिराशिमयीजातामातः संप्रतिदृश्यते ॥११॥ वज्रपातसमंश्रुत्वातच्छिष्यैर्यदुदाहृतं ॥ साभ्रांतमन साशीघ्रंतत्समीपमुपागता ॥ १२ ॥ सातांतथाविधांदृष्ट्वाविललापसुदुः खिता ॥ उरश्चताडयामाससुतरांमोहमापच ॥ १३॥ क्षणेनप्राप्तचैतन्या मुत्थाप्यपरिमृज्यच ॥ समालंब्यचबाहुभ्यांनिन्येतत्पितुरंतिकम् ॥१४॥

ठिकाणीं निजली होती तेथें आली ॥ १२ ॥ आणि मुलीची ती तशी झालेली अवस्था पाहून अत्यंत दुःखित होऊन विलाप करूं लागली. ऊर बडवून घेत असतां तिला मूर्छा आली ॥१३॥ कांहीं वेळानें तीआपण शुद्धीवर येऊन उठून बसली. नंतर तिनें मुलीला उठवून तिच्या डोळ्यांस पाणी लावून तिला दोन हातांनीं धरून तिच्या बापाजवळ ह्मणजे उत्तंकऋषीजवळ नेलें॥१४॥

आणि त्याला विचारलें कीं महाराज, ही मुलगी असून मध्यरात्रीं निजलेल्या ठिकाणींच कोणत्या वाईट कर्मानें किड्यांनीं व्याप्त झाली हें मला सांगा ॥१५॥ असें आपल्या स्त्रीचें भाषण श्रवण करून तो उत्तंकऋषि क्षणमात्र ध्यानपरायण झाला. त्यानें ध्यानांत आपल्या मुलीनें पूर्वजन्मीं काय केलें होतें तें सर्व ज्ञानदृष्टीनें जाणून आपल्या स्त्रीला सांगितलें ॥१६॥

स्वामिन्कथयमेसाध्वीकेनदुष्कृतकर्मणा ॥ निशीथेचप्रसुप्तेयंजातावैकृमिसंकुला ॥ १५ ॥ एवंश्रुत्वाततोवाक्यमृषिर्ध्यानपरायणः ॥ ज्ञात्वा निवेदयामासतस्याःप्राग्जन्मचेष्टितं ॥ १६ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ प्रागियंसप्तमेऽतीतेजन्मनिब्राह्मणीह्यभूत् ॥ रजस्वलाचसंजाताभांडादीन्यस्पृशत्तदा ॥ १७ ॥ ॥ ॥

उत्तंकऋषि ह्मणाला, प्रिये, ही तुझी कन्या पूर्वीच्या सातव्या जन्मांत ब्राह्मणाची स्त्री होती. तेव्हां एकदां ही रजस्वला झाली असून रजस्वला आहे असें कोणास न कळवितां घरांतल्या भोजनादि वस्तूंला हिनें स्पर्श केला ॥ १७ ॥

तें जें हिनें त्या जन्मात पाप केलें त्याच्या योगानें हिचें शरीर नित्य किड्यांनीं व्याप्त होत असतें. हे निष्पाप स्त्रिये, ही कन्या रजस्वलासंबंधीं पापानें युक्त आहे ह्मणून हिची अशी दशा होते ॥१८॥ रजस्वला स्त्री पहिल्या दिवशीं चांडाळीसारखी, दुसऱ्या दिवशीं ब्रह्मघातिनीसारखी, तिसऱ्या दिवशीं परटिणीसारखी अपवित्र असते व चवथ्या दिवशीं शुद्ध होते ॥ १९ ॥

अस्यास्तुपाप्मनातेनह्यभूच्चक्रमिवद्वपुः ॥ रजस्वलायाःपापेनयुक्ताभवति साऽनघे ॥१८॥ प्रथमेऽहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयेरजकीप्रोक्ताचतुर्थेऽहनिशुद्ध्यति ॥ १९ ॥ तदातयासखीसंगाद्व्रतंदृष्ट्वावमानितं ॥ दृष्टव्रतप्रभावेनजाताद्विजकुलेऽमले ॥ २० ॥ अवमानाद्व्रतस्यास्यक्रमिराशिमयीतनुः ॥ एतत्तेकथितंसर्वंकारणंदुष्कृतस्यच ॥ २१ ॥

या तुझ्या मुलीनें त्याच जन्मीं दुसरी वाईट गोष्ट केली. एके वेळीं हिनें सोबतिणीच्या संगतीनें ऋषिपंचमीचें व्रत अवलोकन करून त्या व्रताचा अपमान केला होता; परंतु त्या व्रतावलोकनाच्या पुण्यानेंच हिला ब्राह्मणकुलांत जन्म प्राप्त झालें आहे ॥२०॥ पण त्या व्रताचा तिनें

अपमान केला त्या दोषेंकरून सांप्रत हिचें शरीर किड्यांच्या राशीसारखें होत असतें. तूं या मुलीनें असें काय पातक केलें होतें ह्मणून विचारलेंस त्यावरून मींही तुला सर्व कारण सांगितलें ॥२१॥ असें पतीचें भाषण ऐकून सुशीला ह्मणाली; महाराज, ज्या ह्या व्रताच्या केवळ दर्शनमात्रानेंहि तुमच्यासारख्या ब्रह्मवर्चस्वी अशा ब्राह्मणाच्या निर्मल कुलामध्यें जन्म प्राप्त होतें

सुशीलोवाच ॥ ॥ दर्शनादपिजन्मस्याद्विप्राणांनिर्मलेकुले ॥ जन्म
युष्मद्विधानांहिजायतेब्रह्मतेजसां ॥ २२ ॥ अवज्ञयाप्रजायंतेनिशीथेकृमि
राशयः ॥ महाश्चर्यंकथंनाथतद्व्रतंकथयस्वमे ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥
सुशीलेशृणुतत्सम्यक्व्रतानामुत्तमंव्रतं ॥ येनचीर्णेनसहसापापादस्मात्प्र
मुच्यते ॥ २४ ॥

॥२२॥ व ज्याच्या अपमानाच्या योगानें मध्यरात्रीं देहाचे कृमिराशि होतात असें महाश्चर्यकारक तें व्रत आहे तर हे नाथ, तें मला कृपा करून सांगा ॥ २३ ॥ याप्रमाणें स्त्रीचा प्रश्न ऐकून उत्तंकऋषि ह्मणाला; सुशीले, सर्व व्रतांत उत्तम असें जें व्रत तें तुला सांगतों. एकाग्र-

चित्तानें श्रवण कर. ज्या व्रताचें आचरण केल्यानें मनुष्य रजःसंपर्कजन्य दोषापासून तत्काल मुक्त होतो ॥२४॥ या व्रताचें आचरण करणारी स्त्री आध्यात्मिक आधिदैविक आणि आधिभौतिक, अशा त्रिविध दुःखांपासून मुक्त होऊन सौभाग्यातें पावते. तिचें सर्वप्रकारें कल्याण होतें. व सर्व संपत्ति प्राप्त होऊन कोणत्याही प्रकारची आपत्ति राहत नाहीं ॥ २५ ॥ भाद्रपद-

दुःखत्रयाच्चमुच्येतनारीसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ कल्याणानिविवर्धंतेसंपदश्चनिरापदः ॥ २५ ॥ नभस्येशुक्लपक्षेतुयदाभवतिपंचमी ॥ नद्यादिषु तदास्नात्वाकृत्वानियममेवच ॥ २६ ॥ विधायनित्यकर्माणिगत्वाद्वारववतीमृषीन् ॥ स्नापयेद्विधिवद्भक्त्यापंचामृतरसैःशुभैः ॥ २७ ॥ ॥

मासीं शुक्लपक्षीं जी पंचमी तिथि त्या दिवशीं महानदी किंवा सरोवर इत्यादिकांमध्यें यथाविधि स्नान करून व व्रताचा नियम करून ॥२६॥ नंतर नित्यकर्म आटोपून होमशालेमध्यें अथवा वस्त्रमंडपामध्यें आसनावर ऋषींची यथाविधि स्थापना करून पूजा करावी. ती अशी कीं, पवित्र अशा चांगल्या पंचामृतांनीं भक्तिपूर्वक यथाविधि स्नान घालावें ॥ २७ ॥

चंदन, अगरु, कर्पूर इत्यादि सुगंधमिश्र गंध ऋषींस अर्पण करावें. नानाप्रकारचीं सुगंध पुष्पें वाहावीं. सुगंध धूप व दीप अर्पण करावे ॥२८॥ चागलीं चांगलीं वस्त्रें व यज्ञोपवीतें यथाविधि अर्पावीं. नंतर नैवेद्य समर्पण करून चांगल्या शुभफळांनीं युक्त असें पुढें सांगितलेल्या मंत्रानें अर्घ्यदान द्यावें ॥२९॥ अर्घ्य देण्याच्या मंत्राचा अर्थ—कश्यप, अत्रि, भरद्वाज, विश्वा-

चंदनागुरुकर्पूरैर्विलिप्यचसुगंधिभिः ॥ पूजयेद्विविधैःपुष्पैर्गंधधूपादि
दीपकैः ॥ २८ ॥ समाच्छाद्यशुभैर्वस्त्रैःसोपवीतैर्यथाविधि ॥ ततोनैवे
द्यसंपन्नमर्घ्यंदद्याच्छुभैःफलैः ॥ २९ ॥ कश्यपोत्रिर्भरद्वाजोविश्वामित्रोथ
गौतमः ॥ जमदग्निर्वसिष्ठश्चसप्तैतेऋषयःस्मृताः ॥३०॥ गृह्णंत्वर्घ्यंमयादत्तं
तुष्टाभवंतुमेसदा ॥ श्रोतव्यमिदमाख्यानंशाकाहारंप्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

मित्र, गौतम, जमदग्नि, वसिष्ठ हे सात ऋषि सांगितले आहेत ॥ ३० ॥ हे मीं दिलेलें हें अर्घ्य ग्रहण करोत आणि सर्वकाळ मजवर संतुष्ट राहोत. ह्या मंत्रानें अर्घ्य देऊन हें आख्यान ह्मणजे ही ऋषिपंचमीव्रताची कथा श्रवण करावी. नंतर नानाप्रकारच्या शाकांचा उपाहार करावा॥३१

त्या दिवशीं सर्वकाळ ऋषींचें ध्यान करीत व्रतानें राहावें या विधीनें हें चांगलें व्रत जो आचरण करील ॥३२॥ त्याला सर्व तीर्थांमध्यें स्नान केल्याचें पुण्य व फल प्राप्त होतें आणि सर्व दानें केल्यापासून जें पुण्य प्राप्त होतें, तें सर्व या एका व्रताचरणानें प्राप्त होतें ॥ ३३ ॥ आणि जी स्त्री हें ऋषिपंचमीव्रत करिते ती सर्व सुख भोगणारी होते. व उत्तम प्रकारच्या रूपसौं-

स्थातव्यंब्रह्मचर्येणऋषिध्यानपरायणैः ॥ अनेनविधिनासम्यग्व्रतमेतत्स माचरेत् ॥३२॥ तस्यजायतेपुण्यंसर्वतीर्थेषुयत्फलम् ॥ सर्वदानेषुयत्पु ण्यंतदस्यव्रतचारणात् ॥ ३३ ॥ कुरुते याव्रतंचैतत्सानारीसुखभोगिनी ॥ रूपलावण्यसंयुक्तापुत्रपौत्रादिसंयुता ॥ ३४ ॥ इहलोकेसदैवस्यात्परतो प्यक्षयागतिः ॥ व्रतस्यास्यप्रभावेणजातिंस्मरतिपौर्विकीम् ॥३५॥ इति श्रीमद्ब्रह्मांडपुराणोक्तऋषिपंचमीव्रतकथायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥

दर्यानें युक्त होत्साती पुत्रपौत्रादि संततिसंपन्न होऊन ॥३४॥ इहलोकीं सर्व सुखाचा उपभोग घेऊन परलोकीं अक्षय गति पावते. पुनः जन्म प्राप्त झालें तरी पूर्वजन्मींचें स्मरण राहून ती पुनः हें व्रत करून अंतीं मुक्त होते. ब्रह्मदेव म्हणतो राजा सिताश्वा, हें व्रत पूर्वीं उत्तंक ऋषीनें

आपल्या स्त्रीस सांगितलें, तें मीं तुला सांगितलें. हें व्रत सर्व व्रतांत श्रेष्ठ आहे, हें अवश्यमेव आचरावें ह्मणजे सर्व पापांचा नाश होईल ॥३५॥ इति श्रीऋषिपंचमीव्रतकथा ब्रह्मांडपुराणोक्त प्रथमाध्यायमहाराष्ट्रभाषार्थः ॥ ॥ भविष्योत्तरपुराणांतील ऋषिपंचमीव्रताची कथा पुढें सांगितल्याप्रमाणें आहे. धर्मराजा श्रीकृष्णास ह्मणतो; हे देवा, देवांच्या ईशा श्रीकृष्णा, मीं तुह्मांपासून पुष्कळ व्रतें श्रवण केलीं आहेत, परंतु सांप्रत सर्व पापांचा

युधिष्ठिरउवाच ॥ श्रुतानिदेवदेवेशव्रतानिसुबहूनिच ॥ सांप्रतंत्वन्यदाचक्ष्वव्रतंपापप्रणाशनं ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ ॥ अथान्यदपिराजेंद्रपंचमीमृषिसंज्ञितां ॥ कथयिष्यामियत्कृत्वानारीपापात्प्रमुच्यते ॥२॥

नाश करणारें असें एखादें दुसरें व्रत असेल तर तें मला सांगा॥१॥ याप्रमाणें राजा धर्माचा प्रश्न श्रवण करून भगवान् श्रीकृष्ण ह्मणाला; राजा युधिष्ठिरा, ऋषिपंचमी असें जिला ह्मणतात तिचें व्रत मी तुला सांगतों. जें व्रत आचरण केल्यानें सर्व पापांपासून स्त्री मुक्त होते ॥ २ ॥

हें ऐकून युधिष्ठिर ह्मणाला, कृष्णा, अशी पंचमी कोणती? आणि हे यदुकुलोद्भवा, तिचें व्रत केलें असतां स्त्री कोणत्या पातकापासून मुक्त होते ॥३॥ केशवा, पापें अनेक प्रकारचीं आहेत. त्यांत ऋषिपंचमीचें व्रत केल्यामुळें स्त्रिया कोणत्या पापापासून मुक्त होतात तें मला सांग ॥ ४ ॥ असा धर्मराजाचा प्रश्न ऐकून भगवान् श्रीकृष्ण ह्मणाला; राजा धर्मा, जी दुष्ट

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कीदृशीपंचमीकृष्णकथंचऋषिसंज्ञिता ॥ पातकान्मुच्यतेकस्मान्नारीयदुकुलोद्भव ॥३॥ पापानिचबहून्यत्रविद्यंतेकिल केशव ॥ कथंवाऋषिपंचम्यांनारीकस्मात्प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतोवापियास्त्रीजातारजस्वला ॥ दुष्टास्पृशति भांडानिगृहकर्मणिसंस्थिता ॥ ५ ॥ प्राप्नोतिसामहापापंसत्यंसानरकं व्रजेत् ॥ शृणुतत्कारणंयस्माद्वर्जनीयारजस्वला ॥ ६ ॥ ॥

स्त्री रजस्वला झाली असून अज्ञानानें किंवा जाणूनबुजून घरांतील पदार्थाला व दुसऱ्या मनुष्यांला स्पर्श करून विटाळ करिते व घरचीं कामें करिते ॥५॥ तिला खरोखर मोठें पाप लागतें व ती अवश्य नरकास जाते. आतां रजस्वला स्त्रीला इतकी निंद्य कां मानावी ॥ ६ ॥

व चारही वर्णांनीं तिला घरांतून बाहेर कां ठेवावी याचें कारण राजा तुला सांगतों श्रवण कर. पूर्वी इंद्रानें वृत्रासुराला युद्धात मारलें. वृत्र हा ब्राह्मण होता यामुळें इंद्राला ब्रह्महत्या लागली. ॥ ७ ॥ हे राजश्रेष्ठा, त्या ब्रह्महत्येनें घेरल्यामुळें सर्व तेज अगदीं नष्ट होऊन इंद्र अति लज्जित झाला. नंतर त्या पातकापासून आपली शुद्धि होऊन मुक्तता व्हावी ह्मणून

प्रोत्सार्यागृहतोदूरंचातुर्वर्ण्येनभारत ॥ ब्रह्महत्यांपुराशक्रोवृत्रंहत्वाह्यवा
पच ॥ ७ ॥ तयावैराजशार्दूलव्रीडितोवृत्रसूदनः ॥ ब्रह्माणंसमुपागच्छ
दात्मनःशुद्धिकारणात् ॥ ८ ॥ ततोदेवैःसमंब्रह्माक्षणंध्यात्वाचकारवै ॥
शुद्धिंशक्रस्यराजेंद्रप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ९ ॥ विभज्यब्रह्महत्यांतुचतुर्धा
चचतुर्मुखः ॥ प्राक्षिपद्राजशार्दूलचतुःस्थानेषुवैतदा ॥ १० ॥ ॥

ब्रह्मदेवाला तो शरण गेला ॥८॥ नंतर हे धर्मराजा, इंद्राची दुर्दशा पाहून ब्रह्मदेवाला दया आली, त्यानें देवांसह क्षणमात्र विचार करून संतुष्ट अंतःकरणानें इंद्रास त्या ब्रह्महत्येपासून मुक्त (शुद्ध) केलें ॥९॥ तें असें कीं, ब्रह्मदेवानें त्या ब्रह्महत्येचे चार विभाग केले आणि ते

लागलेच चार ठिकाणीं वांटून टाकले ॥१०॥ ते असे कीं, हे राजा त्या ब्रह्महत्येचा एक विभाग अग्नीच्या अगदीं प्रथमच्या ज्वाळेंत ठेविला. दुसरा विभाग पावसाळ्यांत नद्यांला प्रथमच पाणी येतें त्यांत ठेविला. पर्वताच्या शिखरावर व वृक्षजातींमध्यें या दोन ठिकाणीं मिळून तिसरा भाग ठेविला आणि चवथा विभाग स्त्रियांच्या रजांत ठेविला ॥११॥ ह्मणून हे राजा

वह्नेःप्रथमज्वालायांनदीषुप्रथमोदके ॥ पर्वताग्रेवृक्षजातौनारीरजसिपार्थिव ॥ ११ ॥ अतोरजस्वलानारीप्रोत्सार्याचप्रयत्नतः ॥ ब्रह्मणःशासनात्पार्थचातुर्वर्ण्येनसर्वदा ॥ १२ ॥ प्रथमेऽहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयेरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुध्यति ॥ भर्तुःशुद्धाचतुर्थेऽह्निदैवेपित्र्येचपंचमे ॥ १३ ॥ ॥ ॥

धर्मा, चारी वर्णांनीं ब्रह्मदेवाच्या आज्ञेवरून रजस्वला स्त्रीला निरंतर मोठ्या प्रयत्नानें दूर ठेवावें ॥१२॥ रजस्वला ही पहिल्या दिवशीं चांडाळीसारखी, दुसऱ्या दिवशीं ब्रह्मघातिनी, तिसऱ्या दिवशीं परटिणीसारखी अपवित्र असते, चवथ्या दिवशीं तिची शुद्धता आहे तरी फक्त पतिसेवेपुरतीच होते. दैव व पितृकर्मास पांचवे दिवशीं शुद्धि होते ॥ १३ ॥

अशी रजस्वला ही दोषी आहे ह्मणून समजून अथवा न समजून जिच्या संपर्कानें जें
पाप झालें असेल त्या पातकाचा क्षय करण्याकरितां हें ऋषिपंचमीव्रत करावें ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ ही ऋषिपंचमी सर्व पापांचा क्षय करणारी व सर्व उपद्रवांचा नाश करणारी आहे ह्मणून
ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र या चारी वर्णांनीं हें व्रत करावें. स्त्रियांनीं तर अव-

अज्ञानाज्ज्ञानतोवापिजातंसंपर्कपातकं ॥ तत्पापसंक्षयार्थंवैकार्येयमृ
षिपंचमी ॥ १४ ॥ सर्वपापप्रशमनीसर्वोपद्रवनाशिनी ॥ ब्रह्मक्षत्रिय
विट्शूद्रस्त्रीभिःकार्याविशेषतः ॥ १५ ॥ अत्रार्थेयत्पुरावृत्तंप्रवक्ष्यामि
कथानकं ॥ पुराकृतयुगेराजाविदर्भायांबभूवह ॥ श्येनजिन्नामराजर्षि
श्चातुर्वर्ण्यानुपालकः ॥ १६ ॥ ॥ ॥

श्यमेव करावें ॥ १५ ॥ भगवान् परमेश्वर ह्मणतात; राजा धर्मा, या व्रताच्या संबंधानें
पूर्वीं घडलेली एक कथा तुला सांगतों. पूर्वीं कृतयुगांत विदर्भदेशाच्या राजधानींत श्येन- ॥ १५ ॥
जित् नांवाचा राजा हा ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र या चारही वर्णात्मक प्रजेचें यथा-
न्याय प्रतिपालन करणारा असा होता ॥ १६ ॥

त्याच्या देशांत ऋग्वेदादि चार वेद व वेदांचीं अंगें ह्यांत मोठा प्रवीण व सर्व प्राणिमात्रांचें हित करण्याविषयीं तत्पर असा सुमित्र नांवाचा ब्राह्मण राहत होता. हे राजेंद्रा धर्मा ॥ १७ ॥ तो ब्राह्मण सर्वकाळ शेतकी करून त्यावर आपल्या कुटुंबाचें रक्षण करीत असे. त्याची स्त्री मोठी पतिव्रता असून पतीच्या शुश्रूषेंत तत्पर ॥१८॥ अशी जयश्रीनांवानें प्रसिद्ध होती. आणि त्या

तस्यदेशेवसन्विप्रोवेदवेदांगपारगः ॥ सुमित्रोनामराजेंद्रसर्वभूतहितेरतः ॥ १७ ॥ कृषिवृत्त्यासदायुक्तःकुटुंबपरिपालकः ॥ तस्यभार्यासुसाध्वीचपतिशुश्रूषणेरता ॥ १८ ॥ जयश्रीनामविख्याताबहुभृत्यसुहृज्जना ॥ अतिचिंतान्वितासाचप्रावृट्कालेसुमध्यमा ॥ क्षेत्रादिषुरतासाध्वीव्याकुलीकृतमानसा ॥ १९ ॥ ॥ ॥

ब्राह्मणाच्या घरांत शेतकीच्या संबंधानें पुष्कळ चाकरलोक असून आप्तही बहुत राहत असत असा त्या ब्राह्मणाचा मोठा संसार असल्यामुळें त्या जयश्रीला पदरच्या मनुष्यांच्या निर्वाहाची फार काळजी पडून तिनें पावसाळ्यांत घरांतील सर्व कामें आटोपून नंतर शेतामध्यें जावें आणि तेथीलही कामें स्वतः चित्त लावून करावीं असा क्रम चालला असे ॥ १९ ॥

एके समयीं तिनें आपण रजस्वला आहें हें पाहिलें, तरी घरांतील सर्व कामें केलीं ॥२०॥ कृष्ण ह्मणतात, राजा धर्मा; रजस्वला झाली असूनहीं तिनें पात्रांदिकांला स्पर्श केला. पुढें कांहीं कालानें ती साध्वी स्त्री मरण पावली ॥२१॥ नंतर लवकरच तिचा भर्ता सुमित्रही काळाच्या

एकदासात्मनःप्राप्तमृतुकालंव्यलोकयत् ॥ रजस्वलापिसाराजन्गृहकर्म चकारह ॥२०॥ भांडादीन्यस्पृशद्राजन्नृतौप्राप्तेपिभामिनी ॥ कालेनबहु नासाध्वीपंचत्वमगमत्तदा ॥ २१ ॥ तस्याभर्तापिविप्रोसौकालधर्ममुपेयि वान् ॥ एवंतौदंपतीराजन्स्वकर्मवशगौतदा ॥ २२ ॥ भार्यातस्यजयश्रीः साऋतुसंपर्कदोषतः॥शुनियोनिमनुप्राप्तासुमित्रोऽपिनरेश्वर॥२३॥ तस्याः संपर्कदोषेणबलीवर्दोबभूवह॥एवंतौदंपतीराजन्स्वकर्मवशगौतदा ॥२४॥

स्वाधीन झाला. याप्रमाणें तीं उभयतां स्त्रीपुरुषें मरण पावलीं व आपल्या कर्मांच्या आधीन झालीं ॥२२॥ त्या ब्राह्मणाच्या स्त्रीनें रजस्वला असतां घरांत संपर्क केला त्या दोषानें ती कुत्रीच्या जन्माला गेली आणि राजा धर्मा, सुमित्र स्वतः कांहीं पाप केलें नव्हतें तरी स्त्रीशीं

संपर्क केला, या दोषानें बैलाचा जन्म पावला. याप्रमाणें तीं उभयतां स्त्रीपुरुषें आपल्या वाईट कर्मामुळें नीच जन्म पावलीं ॥२३॥२४॥ रजःसंपर्कदोषानें त्या उभयतांना जरी तिर्यग्योनि प्राप्त झाली, तरी त्यांनीं स्वधर्माचें आचरण केलें होतें ह्मणून उभयतांलाही पूर्वजन्मांत काय केलें होतें त्याचें स्मरण राहिलें ॥ २५ ॥ कृष्ण ह्मणतात; राजा, असा चमत्कार झाला कीं, ती

ऋतुसंपर्कदोषेणतिर्यग्योनिमुपागतौ ॥ स्वधर्माचरणाज्जातावुभौजाति
स्मरौतथा ॥ २५ ॥ सुतस्यैवगृहेराजन्स्मरंतौपूर्वपातकं ॥ सुमित्रस्य
चपुत्रोभूद्गुरुशुश्रूषणेरतः ॥ २६ ॥ सुमतिर्नामधर्मज्ञोदेवताऽतिथिपू
जकः ॥ अथक्षयाहेसंप्राप्तेपितुस्तुसुमतिस्तदा ॥ २७ ॥ ॥

कुत्री आणि तो बैल हीं उभयतांही पूर्वजन्मांतल्या पातकांचें स्मरण करीत होत्सातीं दैवयोगानें आपल्या पूर्वजन्मींच्या पुत्राचे घरीं राहिलीं. त्या सुमित्राचा मुलगा होता, तो वडिलांची सेवा करण्याविषयीं तत्पर व गुरूची आज्ञा पालन करणारा असा असून ॥२६॥ त्याचें नांव सुमति होतें. तो मोठा धर्मज्ञ असून देवता, अतिथि अभ्यागत यांची पूजा करणारा होता.

एके दिवशीं आपल्या बापाची श्राद्धतिथि प्राप्त झाली तेव्हां ॥ २७ ॥ बापाचें भक्तिपूर्वक श्राद्ध करण्याचा संकल्प करून चंद्रवती नांवाच्या आपल्या स्त्रीला ह्मणाला; हे चारुहासिनी प्रिये, आज आमचे वडिलांचा श्राद्धदिवस आहे ॥ २८ ॥ याकरितां ब्राह्मणांला भक्तिपूर्वक भोजन दिलें पाहिजे, तर हे स्त्रिये, तूं स्वयंपाक तयार कर. याप्रमाणें भर्त्याची

भार्यांचंद्रवतींप्राहसुमतिःश्रद्धयान्वितः ॥ अद्यसांवत्सरदिनंपितुर्मेचा
रुहासिनि ॥ २८ ॥ भोजनीयाद्विजाभीरुपाकसिद्धिर्विधीयतां ॥ तया
कृतापाकसिद्धिःसुमतेर्भर्तुराज्ञया ॥ २९ ॥ मुक्तंपायसभांडेवैसर्पेणगर
लंततः ॥ दृष्ट्वाब्रह्मवधाद्भीताशुनीभांडानिसास्पृशत् ॥ ३० ॥ ॥

आज्ञा जाहल्यावरून चंद्रवतीनें उत्तमप्रकारचा स्वयंपाक तयार केला ॥ २९ ॥ तेव्हां खिरीचें पात्र चुलीवर ठेवलेलें होतें त्यांत सापानें गरळ टाकिलें. परंतु कुत्री झालेली जी सुशीला तेथें जवळच संचार करीत होती. तिनें तें पाहिलें. तेव्हां हा पायस ब्राह्मणांच्या पोटांत जाऊन आपल्या पुत्राला ब्रह्महत्या लागेल ह्मणून भयभीत होऊन त्या

कुत्रीनें एकदम आंत येऊन तो स्वयंपाक स्पर्श करून विटाळून टाकला ॥ ३० ॥ ते पाहताच चंद्रवतीला मोठा राग आला, तिनें त्या कुत्रीला जळक्या लांकडानें एक जबरदस्त प्रहार केला, नंतर तो स्वयंपाक सर्व टाकून लवकर लवकर भांडीं घांसून घेऊन चंद्रवतीनें पुनः पाकसिद्धि केली. मग सुमतीनें यथाविधि श्राद्ध केलें ॥ ३१ ॥ ब्राह्मण जेव-

द्विजभार्याचतांदृष्ट्वाउल्मुकेनजघानह ॥ भांडादीनिचप्रक्षाल्यत्यक्त्वा
पाकंसुमध्यमा ॥ पुनःपाकंचकृत्वातुश्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ३१ ॥
ततोभुक्तेषुविप्रेषुनोच्छिष्टंचददौबहिः ॥ भूमौक्षिप्तंतयाशुन्याउपवास
स्ततोऽभवत् ॥ ३२ ॥ ततोरात्र्यांप्रवृत्तायांसाशुनीक्षुधिताभृशं ॥
बलीवर्दमुपागत्यभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ॥ ॥

त्यानंतर उष्टीं पानें बाहेर टाकिलीं नाहींत. कारण, श्राद्धाच्या दिवशीं ब्राह्मणांचें उच्छिष्ट नदींत इत्यादि पवित्र ठिकाणीं टाकावें, कुत्रीं इत्यादि नीच मानलेल्या प्राण्यांला खाऊं घालूं नये ह्मणून चंद्रवतीनें तीं उष्टीं पानें खळगा काढून जमिनींत पुरून टाकिलीं. त्या दिवशीं कुत्रीला कांहीं उच्छिष्ट न मिळाल्यामुळें कडकडीत उपोषण घडलें ॥३२॥ नंतर क्षुधेनें पीडित जाह-

लेली ती कुत्री रात्रीं पूर्वजन्मींचा आपला पति जो सांप्रत बैल झालेला त्याच्या जवळ जाऊन असें ह्मणाली कीं ॥ ३३ ॥ अहो पतिराया, आज मीं उपोषित आहें, मला कोणी काहीं खावयास दिलें नाहीं. दररोज माझ्याकरितां घासभर अन्न देतात, पण तेंही आज प्राप्त जाहलें नाहीं, यामुळें मला फार भूक लागली आहे ॥ ३४ ॥ नेहमीं माझा पुत्र

बुभुक्षिताद्यहेभर्तर्नदत्तंभोजनादिकं ॥ ग्रासादिकंचनप्राप्तंक्षुधामांबाधते भृशं ॥ ३४ ॥ अन्यस्मिन्दिवसेपुत्रोममलेह्यंददात्यसौ ॥ अद्यमह्यंकि मप्येषउच्छिष्टमपिनोददौ ॥ ३५ ॥ पायसान्नेपपाताद्यगरलंसर्पसंभवं ॥ मयाविचिंत्यमनसामरिष्यंतिद्विजोत्तमाः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥

सुमति मला मुद्दाम कांहीं तरी चाटावयास देतो, पण आज मला त्यानें उष्टें अन्नही दिलें नाहीं ॥ ३५ ॥ खिरीच्या भांड्यांत सर्पाचें गरळ पडलें, तें माझ्या दृष्टीस पडल्या- मुळें मीं बिचारे ब्राह्मण मरतील ह्मणून ॥ ३६ ॥

मुद्दाम त्या भांड्याला जाऊन शिवलें. सुनेला राग येऊन तिनें मला बांधून फारच मारिलें, त्यामुळें माझें सर्व अंग दुखत आहे, कमर तर मोडलीच, आतां करूं तरी काय? ॥ ३७ ॥ असें तिचें दुःख ऐकून बैलाला फार वाईट वाटलें. तो ह्मणाला. भद्रे, पूर्वजन्मीं पापांचा संग्रह त्वां केला त्यामुळें अशी दशा झाली. माझ्यानें कांहीं होण्यासारखें नाहीं. मी केवळ ओझीं

संस्पृष्टंपायसंगत्वाबध्वाऽहंताडिताभृशं॥दुःखितंतेनमेगात्रंकटिर्भग्नाकरोमिकिं॥ ३७॥ ततःप्राहसचानड्वान्भद्रेतेपापसंग्रहात्॥किंकरोमिह्यशक्तोहंभारवाहत्वमागतः ॥ ३८ ॥ अद्याहमात्मजक्षेत्रेवाहितःसकलंदिनं ॥ मारितश्चात्मजेनाहंमुखंबध्वाबुभुक्षितः ॥ वृथाश्राद्धंकृतंतेनजाताद्यममकष्टता ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वाहणारा झालों आहें ॥३८॥ पाहा आज मी आपल्या मुलाच्या शेतांत दिवसभर नांगराला जुंपलेला होतों. पुत्रानें मला पुष्कळ मारिलें. तोंडाला जाळी घातलेली होती. साऱ्या दिवसांत मला खायाला न मिळाल्यामुळें मीही बुभुक्षित आहें. आमच्या मुलानें भक्तिपूर्वक श्राद्ध केलें पण तें अगदीं व्यर्थ आहे. कारण, आज मला फारच कष्ट झाले ॥ ३९ ॥

कृष्ण ह्मणतात; राजा धर्मा, याप्रमाणें आपल्या मातापितरांचा (कुत्री व बैल) यांचा संवाद चालला होता. त्या वेळीं त्यांचा पुत्र सुमति जवळच निजला होता, त्यानें त्या उभयतांचें तें भाषण मुळापासून ऐकिलें ॥४०॥ आणि ते आपले आईबाप आहेत असें समजून तो सुमति

॥कृष्णउवाच ॥ तयोःसंवदतोरेवंमातापित्रोश्चभारत ॥ श्रुत्वापुत्रस्तदा वाक्यंयदुक्तंचतदोभयोः ॥ ४० ॥ पितरौतौविदित्वातुदत्तवान्सुमतिस्तदा ॥ तस्यांरजन्यांतत्कालंभोजनंबहुलंतयोः ॥ ४१ ॥ तदाऽसौदुःखितःपुत्रोज्ञात्वाऽवस्थांतदातयोः॥ मातापित्रोस्तुराजेंद्रतदाऽसौप्रस्थितोवनं ॥ ४२ ॥ ज्ञातुमिच्छामिकष्टंवैमातापित्रोश्चभारत ॥ तत्रगत्वाज्ञानवृद्धान्ऋषीन्परमधार्मिकान् ॥ ४३ ॥ ॥ ॥

फारच कष्टी झाला, आणि तेवढ्या रात्रीं तत्काळ त्यानें दोघांलाही यथेच्छ खाण्यास दिलें ॥४१॥ आणि हे राजा धर्मा, तेव्हां तो पुत्र सुमति आपल्या त्या मातापित्यांची तसली ती अवस्था जाहलेली पाहून अत्यंत दुःखित झाला.व यांला अशी ही दुःखावस्था प्राप्त होण्याचें कारण काय

तें समजून घ्यावें असा निश्चय करून अरण्यांत जाण्यास निघाला, तो जेथें ज्ञानवृद्ध व परम धार्मिक असे ऋषि राहत होते तेथें जाऊन त्या ऋषींस नमस्कार करून ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ज्यानें त्या आपल्या आईबापांचें हित होईल असें वचन त्या ऋषींप्रत बोलता झाला. सुमति ह्मणाला हे ब्राह्मणश्रेष्ठ हो, मी तुह्माला एक प्रश्न करितों तो लक्षांत घेऊन विचारपूर्वक त्याचें उत्तर

प्रणिपत्याब्रवीद्वाक्यंहितंचैवतदातयोः ॥ ॥ सुमतिरुवाच ॥ कथयध्वं
विप्रवर्याःप्रश्नमेकंसमाहिताः ॥ ४४ ॥ केनकर्मविपाकेनपितरौमेतपोध
नाः ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तौमुच्येतेपातकात्कथं ॥ ४५ ॥ कृष्णउवाच ॥
तदाकर्ण्यवचस्तस्यसुमतेर्दुःखितस्यच ॥ ऋषिःसर्वतपानामसर्वज्ञःकरुणा
न्वितः ॥ ४६ ॥

सांगा ॥ ४४ ॥ माझे मातापितर पशुयोनीला प्राप्त जाहले आहेत. आई कुत्री जाहली असून बाप बैल जाहला आहे. पूर्वजन्मांत तीं उभयतां सदाचरण करणारीं होतीं. त्यांला अशी वाईट गति प्राप्त होण्याचें कारण कांहीं दिसत नाहीं, तर हे तपोधन हो, पातकापासून तीं उभयतां मुक्त कशीं होतील तें कृपा करून सांगा ॥४५॥ कृष्ण ह्मणतात, राजा धर्मा, असें दुःखित

जाहलेल्या सुमतीचें वाक्य श्रवण करून ऋषींला फार दया आली. त्या ऋषिमंडळांत सर्वतपा नांवाचा एक मोठा विद्वान्, सर्वज्ञ व दयाळु असा ऋषि होता तो ॥ ४६ ॥ सुमतीला त्याच्या आईबापांची मुक्ति होण्याविषयीं उपाय सांगता झाला. सर्वतपा ऋषि ह्मणाला; हें सुमति, तुझी आई आपल्या घरीं असतां एके समयीं तिनें आपण रजस्वला झाली हें जाणूनही घरांत स्पर्श

सुमतिंप्रत्युवाचेदंतत्पित्रोर्मुक्तयेतदा ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ तवमातापुराविप्रस्वगृहेबालभावतः ॥४७॥ प्राप्तमृतुंविदित्वातुसंपर्कमकरोद्द्विज ॥ तेनकर्मविपाकेनशुनीयोनिमुपागता ॥ ४८ ॥ पितापिस्पर्शदोषेण बलीवर्दोबभूवह ॥ एतयोर्मुक्तिकामार्थंकुरुत्वमृषिपंचमीं ॥ ४९ ॥ ॥

केला त्या कर्मविपाकानें ती कुत्रीच्या जन्माला प्राप्त जाहली ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तुझ्या बापानें कांहीं पाप केलें नाहीं, पण तिच्याशीं संपर्क केला त्या दोषानें त्याला बैलाचें जन्म प्राप्त झालें. आतां त्यांची मुक्ति व्हावी अशी तुला इच्छा असेल तर तूं ऋषिपंचमीव्रत कर ॥ ४९ ॥

हे ब्राह्मणश्रेष्ठा, आपल्या स्त्रीसहवर्तमान मोठ्या यत्नानें भक्तिपूर्वक ऋषींचें पूजन करून सात वर्षेंपर्यंत ऋषिपंचमीचें व्रत कर ॥ ५० ॥ आणि शेवटीं यथाविधि त्या व्रताचें उद्यापन करावें. उद्यापनाचे वेळीं आपल्याला अनुकूलता असेल त्याप्रमाणें द्रव्य खर्च करावें. वित्त-शाठ्य करूं नये. व्रताचे दिवशीं शाकांचा आहार करावा. देवभात, राजगिरा इत्यादि तृण

भार्ययासहविप्रेंद्रऋषीन्संपूज्ययत्नतः ॥ आचरस्वव्रतंतत्रसप्तवर्षंद्विजोत्तम ॥५०॥ अंतेचोद्यापनंकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ शाकाहारस्तुकर्तव्यो नीवारैःश्यामकैस्तथा ॥ ५१ ॥ कंदंवाऽथफलंमूलंहलकृष्टंनभक्षयेत् ॥ प्राप्ते भाद्रपदेमासिशुक्लपक्षस्यपंचमी ॥५२॥ तस्यांमध्याह्नसमयेनद्यादौविमलेजले ॥ कृत्वाऽपामार्गसमिधोदंतधावनमादितः ॥ ५३ ॥ ॥

धान्यें भक्षण करावीं. ॥ ५१ ॥ कंदमुळें अथवा फळें इत्यादि जें कांहीं भक्षण करावयाचें तें नांगरून तयार जाहलेल्या जमिनींतलें नसावें. भाद्रपदमासीं शुक्लपक्षीं पंचमीतिथि प्राप्त जाहली असतां ॥ ५२ ॥ त्या दिवशीं दोनप्रहरच्या वेळीं नदी, तलाव इत्यादि स्वच्छ जलाशयावर जाऊन आघाड्याच्या काड्यांनीं प्रथम दंतधावन करावें ॥ ५३ ॥

तें असें कीं, आयुष्य, बल, यश, कीर्ति, तेज, प्रजा, पशु, आणि द्रव्य तसेंच वेद, बुद्धि व शास्त्रीय निश्चय हे वनस्पते मला दे ॥ ५४ ॥ या मंत्रानें आघाड्याची प्रार्थना करून मग पुढें सांगितलेला मंत्र ह्मणून दंतधावन करावें. 'मुखाचा दुर्गंध नाहींसा होण्याकरितां व दंत स्वच्छ होण्याकरितां तशींच इंद्रियें स्वच्छ होण्याकरितां मी दंतधावन करितों' ॥५५॥

आयुर्बलंयशोवर्चः प्रजापशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वंनोदेहिवनस्पते ॥ ५४ ॥ संप्रार्थ्यानेनमंत्रेणकुर्याद्वैदंतधावनं ॥ मुखदुर्गंधिनाशायदंतानांचविशुद्धये ॥ ष्ठीवनायचगात्राणांकुर्वेऽहंदंतधावनं ॥ ५५ ॥ अनेन दंतान्संशोध्यस्नायान्मृत्स्नानपूर्वकं ॥ तिलामलककल्केनकेशान्संशोध्य यत्नतः ॥ ५६ ॥

या मंत्रानें दंतधावन करून स्नानें करावीं, प्रथम मृत्तिकेची प्रार्थना करून मृत्तिकास्नान करावें. याप्रमाणें सप्त स्नानें करून तीळ आणि आंवळे एकत्र वाटून तें केंसाला लावावें. त्यानें केश स्वच्छ धुवून साफ करावे ॥ ५६ ॥

नंतर नवीन व शुद्ध वस्त्रें परिधान करून अंतःकरण स्थिर ठेवून अरुंधतीसहवर्तमान दिव्य ऋषींचें पूजन कर ॥ ५७ ॥ "पूजेच्या मंत्राचा अर्थ" कश्यप, अत्रि, भरद्वाज, विश्वामित्र, गौतम, जमदग्नि, वसिष्ठ आणि साध्वी अरुंधती ॥ ५८ ॥ या मंत्रानें ऋषींचें

परिधायनवेशुद्धेवाससीचसमाहितः ॥ पूजयस्वऋषीन्दिव्यानरुंधत्यासम न्वितान् ॥ ५७ ॥ कश्यपोत्रिर्भरद्वाजोविश्वामित्रोऽथगौतमः ॥ जमदग्नि र्वसिष्ठश्चसाध्वीचैवाप्यरुंधती ॥ ५८ ॥ मंत्रेणानेनसप्तर्षीन्पूजयेत्सुसमा हितः ॥ व्रतेनऋषिपंचम्याःकृतेनैवद्विजोत्तम ॥ ऋतुसंपर्कजोदोषःक्षयंया निनसंशयः ॥५९॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ तच्छ्रुत्वासुमतिर्वाक्यंपरमंऋषिभा षितं ॥ गृहमेत्यव्रतंचक्रेसभार्यःश्रद्धयान्वितः ॥ ६० ॥ ॥

स्वस्थांतःकरणानें यथाविधि पूजन करावें. हे द्विजश्रेष्ठा सुमते, याप्रमाणें हें ऋषिपंचमीचें व्रत केलें असतां ऋतुसंपर्काचा दोष समूल नाश पावेल यांत कांहीं संशय नाहीं॥५९॥ श्रीकृष्ण ह्मण-तात राजा धर्मा, सुमति ऋषीच्या मुखांतून व्रताचें माहात्म्य श्रवण करून तो तेथून सर्वांची

आज्ञा घेऊन घरीं गेला. आणि ऋषीनें सांगितल्याप्रमाणें स्त्रीसहवर्तमान भक्तिपूर्वक तें ऋषिपंचमीव्रत करिता झाला. ॥ ६० ॥ याप्रमाणें सुमतीनें सर्व पापांचा नाश करणारें ऋषिपंचमीचें व्रत यथोक्त करून त्याचें फल आपल्या आईबापांला अर्पण केलें ॥ ६१ ॥ तेव्हां हे धर्मराजा, त्या व्रताच्या पुण्यप्रभावानें ती सुमतीची मातोश्री सुशीला तत्काल कुत्रीच्या

व्रतंतुऋषिपंचम्याःसर्वपापप्रणाशनं ॥ कृत्वासर्वंयथोक्तंचमातापित्रोःफलं
ददौ ॥ ६१ ॥ व्रतपुण्यप्रभावेनमातातस्यश्वयोनितः ॥ मुक्तानृपतिशार्दू
लविमानवरमास्थिता ॥६२॥ दिव्यांबरधराभूत्वागतास्वर्गंचभारत ॥ पि
तापिसमृतोमुच्यत्सुमतेःपशुयोनितः ॥ ६३ ॥ ॥ ॥

जन्मापासून मुक्त होऊन दिव्य अशा उत्तम विमानांत बसून ॥ ६२ ॥ दिव्य वस्त्रें परिधान करणारी अशी स्वर्गलोकाप्रत जाती झाली. तसाच हे राजा, सुमतीचा पिताही कांहीं कालपर्यंत आपलें आयुष्य भोगून मरण पावला. तेव्हां त्या पशुयोनीपासून मुक्त होऊन ॥६३॥

ह्या ऋषिपंचमीच्या व्रतप्रभावानें स्वर्गाला पावला. हे राजेंद्रा धर्मा, कायिक, वाचिक, अथवा मानसिक जें कांहीं पाप असेल ॥ ६४ ॥ तें सर्व या ऋषिपंचमीच्या व्रताच्या प्रभावानें नाशाप्रत पावतें. आतां हें व्रत करणारास जें पुण्य प्राप्त होतें तें राजश्रेष्ठा, मी तुला सांगतों, श्रवण कर ॥ ६५ ॥ सर्व व्रतें आचरण केलीं असतां जें पुण्य मिळतें व सर्व

स्वर्गंप्राप्तोमहाराजव्रतस्यास्यप्रभावतः॥कायिकंवाचिकंवापिमानसंयच्चदुष्कृतं ॥ ६४॥ तत्सर्वंविलयंयातिव्रतस्यास्यप्रभावतः ॥ तस्ययज्जायते पुण्यंतच्छृणुष्वनृपोत्तम ॥ ६५॥ सर्वव्रतेषुयत्पुण्यंसर्वतीर्थेषुयत्फलं ॥ सर्वदानेषुदत्तेषुतद्देतद्व्रतचारणात्॥६६॥ कुरुतेयाव्रतंनारीसाभवेत्सुखभागिनी ॥ रूपलावण्ययुक्ताचपुत्रपौत्रादिसंयुता ॥ ६७ ॥ ॥

तीर्थांत स्नान केलें असतां जें पुण्य प्राप्त होतें, सर्व दानें दिलीं असतां जें पुण्य मिळतें तें सर्व ह्या एका ऋषिपंचमीव्रताच्या आचरणानें प्राप्त होतें ॥ ६६ ॥ जी स्त्री हें व्रत आचरण करिते ती चिरकाल सुखाचा उपभोग घेते. उत्तम रूप तसेंच लावण्यही तिला मिळतें. मुलगे, नातू व पणतू इत्यादिकांनीं तिचें घर भरून जातें ॥ ६७ ॥

याप्रमाणें इहलोकीं उत्तम सुखाचा अनुभव घेऊन परलोकीं श्रेष्ठ गतीला जाते. राजा धर्मा, सर्व व्रतांमध्यें श्रेष्ठ असें हें ऋषिपंचमीव्रत तुला निवेदन केलें. ॥ ६८ ॥ यापासून कर्त्याला सर्व संपत्ति प्राप्त होते. स्त्रियांच्या सर्व पापांचा नाश होतो. विपुल धन आणि कीर्ति हीं प्राप्त होतात. कृष्ण ह्मणतात; राजा युधिष्ठिरा, स्वर्गाची इच्छा असेल तर स्वर्गसुख प्राप्त होतें.

इहलोकेसुखंभूयात्परत्रचपरांगतिं ॥ एतत्तेकथितंराजन्व्रतानामुत्तमंव्रतं ॥ ६८ ॥ सर्वसंपत्प्रदंचैवनारीणांपापनाशनं ॥ धनंयशश्चस्वर्गंचपुत्रानपियुधिष्ठिर॥ पठतांशृण्वतांचापिसर्वपापप्रणाशनं॥६९॥इतिश्रीभविष्योत्तरपुराणेश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऋषिपंचमीव्रतकथासंपूर्णा ॥ ॥

पुत्राची इच्छा असेल तर पुत्र प्राप्त होतो. याप्रमाणें ह्या व्रताचरणाचें उत्तम फल तर आहेच, परंतु जे लोक ही कथा भक्तिपूर्वक श्रवण करितात व पठण करितात त्यांचींही सर्व पापें नष्ट होतात॥ ६९ ॥ इति ऋषिपंचमीव्रतकथायां भविष्योत्तरपुराणोक्तद्वितीयाध्यायार्थः समाप्तः ॥

हें पुस्तक वे. शा. वासुदेव लक्ष्मणशास्त्री पणशीकर यांनीं तयार केलें. तें मुंबईंत निर्णयसागर छापखान्याचे मालक **पांडुरंग जावजी** यांनीं छापिलें.

शके १८४३, सन १९२१.

पब्लिशर—पांडुरंग जावजी,
प्रिन्टर—रामचंद्र येसू शेडगे.
निर्णयसागर प्रेस, घर नंबर २३ कोलभाटलेन, **मुंबई.**

इति ऋषिपंचमीपूजा सार्थकथा च ॥

[OrderDescription]
,CREATED=12.06.20 15:11
,TRANSFERRED=2020/06/12 at 15:17:00
,PAGES=51
,TYPE=STD
,NAME=S0003138
,Book Name=M-965-TRADSHIPANCHMI POOJA MUDRIT
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF

FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,